

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده علوم اجتماعی

گروه جمعیت‌شناسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جمعیت‌شناسی

موضوع: بررسی وضعیت مهاجرت در استان تهران با استفاده از ماتریس های مهاجرتی بین استانی در فاصله

سالهای ۸۵-۱۳۷۵ با تاکید بر الگوی توسعه یافتگی منطقه ای

استاد راهنما: خانم دکتر شهلا کاظمی پور

استاد مشاور: آقای دکتر محمد شیخی

دانشجو: عطیه میرزاملکی

تابستان ۱۳۸۹

تقدیم به پدر مادرم که در تمام مراحل زندگی پشتیبان و راهنمایم بودند. و همچنین با تشکر از خواهرم آمنه میرزاملکی که در تایپ مطالب به این جانب یاری رساندند.

و با تشکر و قدردانی از خانم دکتر شهلا کاظمی پور و آقای دکتر محمد شیخی و همچنین با تشکر از آقای دکتر محمود مشفق، آقای سید کبیر فتاحی، که در گردآوری این پایان نامه مرا یاری رسانیدند.

چکیده

در تحقیق حاضر موضوع مورد بررسی وضعیت مهاجرت در استان تهران با استفاده از ماتریس مهاجرتی استانی برای سالهای ۱۳۸۵-۱۳۷۵ با تاکید بر الگوی توسعه یافتگی منطقه ای است. روش مطالعه اسنادی است. به این صورت که اطلاعات و داده های پژوهش حاضر از نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵، ماتریس مهاجرتی دهه ۱۳۸۵-۱۳۷۵ و نیز سالنامه آماری مرکز آمار ایران در سال ۱۳۸۵ استخراج شده است.

تجزیه و تحلیل نتایج توسط نرم افزار SPSS انجام شده است. درصد مهاجرپذیری و مهاجرفرستی استان تهران به عنوان متغیر وابسته تحقیق و شاخص های توسعه، توسعه انسانی، بیکاری، رشد جمعیت و فاصله استانهای کشور و شهرستانهای استان تهران به عنوان متغیرهای مستقل مورد ارزیابی قرار گرفته، فرضیات تحقیق را برای متغیرها مورد بررسی در سطح سنجش فاصله ای توسط آزمون همبستگی پیرسون و متغیرهای در سطح اسمی و رتبه ای توسط آزمون خی دو و اسپرمن مورد سنجش قرار داده، به نتایج زیر دست یافتیم.

بین درصد مهاجران وارد شده به استان تهران از سایر استان ها و شاخص فاصله و رشد جمعیتی رابطه معکوس و معناداری برقرار است.

بین درصد مهاجران وارد شده از استان تهران به سایر استان ها و شاخص توسعه انسانی و توسعه رابطه معناداری برقرار است. و همچنین بین درصد مهاجران وارد شده از استان تهران به سایر استان ها و شاخص های رشد جمعیت و بعد مسافت، میزان بیکاری رابطه معکوس و معناداری برقرار می باشد.

بین درصد مهاجران وارد شده به شهرستان های استان تهران از استان تهران و شاخص توسعه انسانی و توسعه رابطه معناداری برقرار است.

اصطلاحات کلیدی: مهاجرت داخلی، گرایش به مهاجرت به استان تهران، شاخص توسعه انسانی، شاخص توسعه، شاخص بیکاری، شاخص رشد جمعیتی، فاصله استان ها تا استان تهران و فاصله شهرستان های استان تهران تا شهر تهران.

چکیده ۴

فصل اول

۱-۱. مقدمه ۱۴

۱-۲. بیان مساله ۱۵

۱-۳. اهمیت و ضرورت تحقیق ۱۹

۱-۴. اهداف تحقیق ۲۱

فصل دوم

۲-۱. مبانی نظری تحقیق ۲۳

۲-۱-۱. مقدمه ۲۳

۲-۱-۲. مروری بر مهمترین نظریات مهاجرت های داخلی ۲۵

الف. دیدگاه سیستمی ۲۵

ب. دیدگاه کارکردی مهاجرت ۲۸

ت. دیدگاه وابستگی ۳۲

ث. نظریات زیپف (نیروی جاذبه ودافعه) ۳۶

ج. نظریه جذب ودفع (تفاوت ها) (راونشتاین (۱۸۸۵) ۳۸

چ. نظریات تفاوت در مهاجرت ۴۱

ح. تئوری مهاجرت اورت اس لی (۱۹۶۶) ۴۱

خ. نظریه اقتصادی تودارو (۱۹۵۷) ۴۶

- د.مدل دوبخشی آرتور لوئیس (۱۹۶۰_۱۹۵۰) ۴۸
- ذ.نظریه دوگانگی اقتصادی منطقه ای (مکتب نوسازی) ۵۰
- ر.نظریه لاری سیاستاد ۵۲
- ز.نظریه قطب رشد ۵۳
- س.نظریه مرکز پیرامون ۵۵
- ۲-۲.چهارچوب نظری تحقیق ۵۹
- ۲-۳.نمودار مدل نظری تحقیق برای مهاجران وارد شده به استان تهران ۶۲
- ۲-۴.نمودار مدل نظری تحقیق برای مهاجرت داخلی استان تهران ۶۳
- ۲-۵.سوالات تحقیق ۶۴
- ۲-۶.فرضیات تحقیق ۶۴
- ۲-۷.پیشینه تحقیق ۶۵
- ۲-۷-۱.تحقیقات داخلی ۶۵
- ۲-۷-۲.تحقیقات خارجی ۷۳

فصل سوم

- ۳-۱.روش شناسی ۷۹
- ۳-۱-۱.روش گرد آوری اطلاعات ۷۹
- ۳-۱-۲.جامعه آماری ۸۰
- ۳-۱-۳.روش تجزیه و تحلیل داده ها ۸۰
- ۳-۲.تعریف مفاهیم ۸۰

۱-۲-۳. مهاجرت ۸۰

۲-۲-۳. توسعه ۸۱

۳-۲-۳. شاخص سطح توسعه استانی ۸۱

۴-۲-۳. شاخص سطح توسعه شهرستان های استان تهران ۸۲

۵-۲-۳. تعریف عملیاتی شاخص توسعه یافتگی ۸۳

الف - شاخص شهرنشینی ۸۳

۱- رشد مطلق سالانه جمعیت شهرنشین ۱۳۸۵_۱۳۷۵ ..... ۸۳

۲- میزان شهرنشینی ۸۳

ب - شاخص اشتغال ۸۴

۱- میزان اشتغال کل ۱۳۸۵ ..... ۸۴

۲- درصد شاغلان در بخش صنعت در سال ۱۳۸۵ ..... ۸۴

۳- رشد مطلق سالانه جمعیت شاغل مرد ۱۳۸۵_۱۳۷۵ ..... ۸۴

۴- میزان مشارکت اقتصادی کل در سال ۱۳۸۵ ..... ۸۵

۵- مشارکت اقتصادی مردان در سال ۱۳۸۵ ..... ۸۵

۶- مشارکت اقتصادی زنان در سال ۱۳۸۵ ..... ۸۵

ت - شاخص آموزش

۱- درصد تحصیلات عالی در میان جمعیت بالای شش سال در سال ۱۳۸۵ ..... ۸۵

۲- میزان باسوادی کل در سال ۱۳۸۵ ..... ۸۵

ث - شاخص توسعه انسانی ۸۶

۱- شاخص امید به زندگی ۸۶

- ۲- شاخص آموزش..... ۸۷
- ۲-۱. شاخص درصد باسواد بزرگسالان ۸۷
- ۲-۲. شاخص نسبت ترکیبی ثبت نام خالص در سطوح ابتدایی، متوسطه و عالی در مناطق و سالهای مختلف ۸۷
- ۳- شاخص تولید ناخالص داخلی ۸۸
- ۳-۱. شاخص تولید ناخالص داخلی سرانه واقعی تعدیل شده (PP\$) ۸۸
- ۳-۲. شاخص تولید ناخالص داخلی سرانه واقعی (P) ۸۹
- ۳-۲-۶. مسافت مهاجرت ۹۰
- ۳-۲-۷. شاخص بیکاری ۹۱
- الف. میزان بیکاری کل در سال ۱۳۸۵ ..... ۹۱
- ب. میزان بیکاری زنان در سال ۱۳۸۵ ..... ۹۱
- ت. میزان بیکاری مردان در سال ۱۳۸۵ ..... ۹۱
- ث. میزان بیکاری مردان ۱۵_۲۹ سال در سال ۱۳۸۵ ..... ۹۲
- ج. میزان بیکاری زنان ۱۵_۲۹ سال در سال ۱۳۸۵ ..... ۹۲
- ۳-۲-۸. رشد جمعیتی ۹۲
- الف. درصد رشد سالیانه جمعیت ۱۵_۲۹ ساله در سال ۱۳۸۵_۱۳۷۵ ..... ۹۲
- ب. درصد جمعیت ۱۵_۲۹ سال در سال ۱۳۸۵ ..... ۹۳
- ت. درصد جمعیت زیر سن ۱۵ سال در سال ۱۳۸۵ ..... ۹۳
- ث. رشد مطلق سالانه جمعیت شهر ۱۳۸۵_۱۳۷۵ ..... ۹۳
- ج. رشد طبیعی جمعیت در سال ۱۳۸۵ ..... ۹۳

فصل چهارم

- ۴-۱. روند مهاجرت در ایران طی پنج دوره سرشماری ۹۶
- ۴-۱-۱. وضعیت مهاجرت در سال ۱۳۳۵ ..... ۹۶
- ۴-۱-۲. وضعیت مهاجرت در سال ۱۳۴۵ ..... ۹۷
- ۴-۱-۳. وضعیت مهاجرت در سال ۱۳۵۵ ..... ۹۹
- ۴-۱-۴. وضعیت مهاجرت در سال ۱۳۶۵ ..... ۱۰۱
- ۴-۱-۵. وضعیت مهاجرت در سال ۱۳۷۵ ..... ۱۰۳
- ۴-۱-۶. وضعیت مهاجرت در سال ۱۳۸۵ ..... ۱۰۵
- ۴-۱-۷. وضعیت مهاجرت به استان تهران در طی ۱۳۷۵_۱۳۸۵ ..... ۱۰۹

فصل پنجم

- ۵-۱. یافته های تحقیق ۱۱۴
- ۵-۲. آزمون فرضیات تحقیق ۱۴۲

فصل ششم

- ۶-۱. نتیجه گیری ۱۶۳
- ۶-۲. ارائه راهکار ۱۶۸
- فهرست منابع ۱۷۰

فهرست جداول

فصل چهارم

- جدول شماره ۱_ نسبت جمعیت شهرنشین و مهاجران وارد شده به مناطق شهری در خلال سالهای ۱۳۴۵_۱۳۳۵ در چند استان منتخب ۹۸
- جدول شماره ۲_ وضعیت مهاجرت داخلی استانی در خلال سال ها ۱۳۳۵_۱۳۴۵ ..... ۹۹
- جدول شماره ۳_ وضعیت مهاجرت (طول عمر) بین شهرستانی و بین استانی در خلال سالهای ۱۳۵۵_۱۳۵۰ ..... ۱۰۰
- جدول شماره ۴_ مهاجرین خارج شده و وارد شده به هر یک از استانها طی سال های ۱۳۶۵_۱۳۷۵ ..... ۱۰۴
- جدول شماره ۵_ توزیع مهاجران وارد شده (داخلی) کل کشور طی دوره ۱۳۸۵_۱۳۷۵ بر حسب محل اقامت قبلی و محل اقامت فعلی در شهر یا روستا ۱۰۶
- نمودار شماره ۱_ توزیع نسبی مهاجران وارد شده به شهر های کل کشور طی الهای ۱۳۸۵_۱۳۷۵ بر حسب محل اقامت فعلی آنها ۱۰۷
- جدول شماره ۶_ توزیع مهاجران وارد شده (داخلی) استان تهران طی دوره ۱۳۸۵_۱۳۷۵ بر حسب محل اقامت قبلی و محل اقامت فعلی در نقاط شهری یا روستائی ۱۰۹
- نمودار شماره ۲_ توزیع نسبی مهاجران وارد شده به استان تهران طی سالهای ۱۳۸۵_۱۳۷۵ بر حسب محل اقامت فعلی ۱۱۰

فصل پنجم

- جدول شماره ۱_ جمعیت استان ها و تعداد مهاجران وارد شده به استان تهران و یا خارج شده از این استان از هر یک از استان ها ۱۱۴
- جدول شماره ۲_ رتبه بندی استان های کشور بر حسب درصد مهاجران وارد شده به استان تهران و خارج شده از این استان به این استان ها ۱۱۵
- جدول شماره ۳_ رتبه بندی استان ها کشور بر اساس درصد مهاجرین وارد شده به استان تهران از این استانها ۱۱۶
- جدول شماره ۴_ رتبه بندی استانهای کشور بر اساس درصد مهاجرین خارج شده از استان تهران به آنها ۱۱۶
- جدول شماره ۵_ جمعیت شهرستانها و تعداد و درصد مهاجران وارد شده به استان تهران و تعداد و درصد مهاجران خارج شده از استان تهران به شهرستانهای واقع در این استان ۱۱۷
- جدول شماره ۶_ رتبه بندی شهرستان های استان تهران بر حسب درصد مهاجران وارد شده و یا خارج شده به استان تهران ۱۱۷
- جدول شماره ۷_ رتبه بندی شهرستان های استان تهران بر اساس درصد مهاجران وارد شده به این استان از شهرستانهای استان ۱۱۸
- جدول شماره ۸_ رتبه بندی شهرستان های استان تهران بر اساس درصد مهاجران خارج شده از این استان به شهرستانهای استان ۱۱۸
- جدول شماره ۹_ اولویتهای مهاجران وارد شده و خارج شده به هر یک از شهرستانهای استان تهران از سایر استان های کشور ۱۱۹
- جدول شماره ۱۰_ شاخص توسعه استان ها ۱۲۰
- جدول شماره ۱۱- شاخص توسعه استان ها با رتبه بندی از بیشترین به کمترین ۱۲۲

- جدول شماره ۱۲_رتبه بندی استان های کشور بر اساس شاخص توسعه ..... ۱۲۳.....
- جدول شماره ۱۳_ شاخص توسعه شهرستان های استان تهران ..... ۱۲۴.....
- جدول شماره ۱۴_رتبه بندی شاخص توسعه شهرستان های استان تهران بر اساس شاخص توسعه از زیاد به کم و بالعکس ..... ۱۲۵.....
- جدول شماره ۱۵_رتبه بندی شهرستان های استان تهران بر اساس شاخص توسعه ..... ۱۲۵.....
- جدول شماره ۱۶_ شاخص توسعه انسانی در شهرستانهای استان تهران در سال ۱۳۸۵ ..... ۱۲۶.....
- جدول شماره ۱۷_ شاخص توسعه انسانی ورتبه بندی آن برای شهرستان های استان تهران ..... ۱۲۷.....
- جدول شماره ۱۸_ طبقه بندی شهرستان های استان تهران بر اساس سطح توسعه انسانی ..... ۱۲۷.....
- جدول شماره ۱۹_ شاخص توسعه انسانی وارقام مطلق آن درسالهای ۱۳۸۴_ ۱۳۷۵ استان های مختلف کشور ..... ۱۲۸.....
- جدول شماره ۲۰_توزیع استان های کشور بر اساس رتبه بندی شاخص توسعه انسانی از بیشترین به کمترین ..... ۱۲۹.....
- جدول شماره ۲۱_ طبقه بندی استان های کشور بر اساس سطح توسعه انسانی ..... ۱۳۰.....
- جدول شماره ۲۲_فاصله شهرستان های استان تهران تا شهر تهران ..... ۱۳۱.....
- جدول شماره ۲۳_رتبه بندی فاصله شهرستان های استان تهران تا شهر تهران ..... ۱۳۱.....
- جدول شماره ۲۴_ فاصله استان های کشور تا استان تهران با رتبه بندی از بیشترین به کمترین ..... ۱۳۲.....
- جدول شماره ۲۵_ طبقه بندی فاصله استان های کشور تا استان تهران ..... ۱۳۳.....
- جدول شماره ۲۶_ طبقه بندی استان های کشور از لحاظ شاخص بیکاری ..... ۱۳۴.....
- جدول شماره ۲۷_ شاخص بیکاری استان های کشور ..... ۱۳۴.....
- جدول شماره ۲۸_رتبه بندی شاخص بیکاری استان های کشور از بیشترین به کمترین ..... ۱۳۵.....
- جدول شماره ۲۹_ شاخص بیکاری شهرستان های استان تهران ..... ۱۳۷.....
- جدول شماره ۳۰_ شاخص بیکاری شهرستان های استان تهران ورتبه بندی آن از بیشترین شاخص بیکاری تا کمترین ..... ۱۳۸.....
- جدول شماره ۳۱_ طبقه بندی شهرستان های استان تهران بر اساس شاخص بیکاری از کمترین به بیشترین ..... ۱۳۸.....
- جدول شماره ۳۲_ شاخص جمعیتی استانهای کل کشور ورتبه بندی از کمترین به بیشترین ..... ۱۳۹.....
- جدول شماره ۳۳_ طبقه بندی استان های کشور بر اساس شاخص جمعیتی ..... ۱۴۰.....
- جدول شماره ۳۴_ شاخص جمعیتی شهرستان های استان تهران ورتبه بندی آنها از بیشترین به کمترین ..... ۱۴۱.....

- جدول شماره ۳۵_رتبه بندی شهرستانهای استان تهران بر اساس شاخص جمعیتی.....۱۴۱
- جدول شماره ۳۶_ توزیع درصد استانهای کشور بر حسب میزان مهاجران وارد شده به استان تهران به تفکیک سطح توسعه انسانی.....۱۴۲
- جدول شماره ۳۷_ توزیع درصد استانهای کشور بر حسب میزان مهاجران وارد شده به استان تهران به تفکیک سطح توسعه.....۱۴۳
- جدول شماره ۳۸_ توزیع درصد استانهای کشور بر حسب میزان مهاجران وارد شده به استان تهران به تفکیک فاصله استانها تا استان تهران.....۱۴۴
- جدول شماره ۳۹_ توزیع درصد استانهای کشور بر حسب میزان مهاجران وارد شده به استان تهران به شاخص بیکاری هریک از استانها.....۱۴۵
- جدول شماره ۴۰_ توزیع درصد استانهای کشور بر حسب میزان مهاجران وارد شده به استان تهران به تفکیک سطح شاخص جمعیتی استان های کشور.....۱۴۶
- جدول شماره ۴۱_ توزیع درصد استانهای کشور بر حسب میزان مهاجران خارج شده از استان تهران به تفکیک سطح شاخص توسعه استان ها در سال ۱۳۸۵.....۱۴۷
- جدول شماره ۴۲_ توزیع درصد استانهای کشور بر حسب میزان مهاجران خارج شده از استان تهران به تفکیک شاخص توسعه انسانی استانها کشور.....۱۴۸
- جدول شماره ۴۳_ توزیع درصد استانهای کشور بر حسب میزان مهاجران خارج شده از استان تهران به فاصله سایر استان ها تا استان تهران.....۱۴۹
- جدول شماره ۴۴_ توزیع درصد استانهای کشور بر حسب میزان مهاجران خارج شده از استان تهران به تفکیک شاخص بیکاری استان های کشور.....۱۵۰
- جدول شماره ۴۵_ توزیع درصد استانهای کشور بر حسب میزان مهاجران خارج شده از استان تهران به تفکیک شاخص جمعیتی استان های کشور.....۱۵۱
- جدول شماره ۴۶_ توزیع درصد شهرستانهای استان تهران بر حسب میزان مهاجران وارد شده از استان تهران به تفکیک شاخص توسعه انسانی در سال ۱۳۸۵.....۱۵۲
- جدول شماره ۴۷_ توزیع درصد شهرستانهای استان تهران بر حسب میزان مهاجران وارد شده از استان تهران به تفکیک شاخص توسعه شهرستان های استان تهران.....۱۵۳
- جدول شماره ۴۸_ توزیع درصد شهرستانهای استان تهران بر حسب میزان مهاجران وارد شده از استان تهران به تفکیک فاصله شهرستان های استان تهران تا شهر تهران.....۱۵۴
- جدول شماره ۴۹_ توزیع درصد شهرستانهای استان تهران بر حسب میزان مهاجران وارد شده از استان تهران به تفکیک شاخص جمعیتی شهرستان های استان تهران.....۱۵۵
- جدول شماره ۵۰_ توزیع درصد شهرستانهای استان تهران بر حسب میزان مهاجران وارد شده از استان تهران به تفکیک شاخص بیکاری شهرستان های استان تهران.....۱۵۶
- جدول شماره ۵۱_ توزیع درصد شهرستانهای استان تهران بر حسب میزان مهاجران خارج شده از استان تهران به شهرستانهای استان تهران به تفکیک شاخص توسعه انسانی شهرستانهای استان تهران.....۱۵۷
- جدول شماره ۵۲_ توزیع درصد شهرستانهای استان تهران بر حسب میزان مهاجران خارج شده از استان تهران به شهرستانهای استان تهران به تفکیک شاخص توسعه شهرستانهای استان تهران.....۱۵۸
- جدول شماره ۵۳_ توزیع درصد شهرستانهای استان تهران بر حسب میزان مهاجران خارج شده از استان تهران به شهرستانهای استان تهران به تفکیک میزان فاصله شهرستانها تا شهر تهران.....۱۵۹
- جدول شماره ۵۴_ توزیع درصد شهرستانهای استان تهران بر حسب میزان مهاجران خارج شده از استان تهران به شهرستانهای استان تهران به تفکیک میزان شاخص بیکاری شهرستانهای استان تهران.....۱۶۰
- جدول شماره ۵۵_ توزیع درصد شهرستانهای استان تهران بر حسب میزان مهاجران خارج شده از استان تهران به شهرستانهای استان تهران به شاخص جمعیتی شهرستانهای استان تهران.....۱۶۱

فصل اول: کلیت

مهاجرت پدیده‌ای است که همواره در میان انسانها وجود داشته است. مهاجرت در دوران بعد از انقلاب صنعتی بود که توجه‌ها را به سوی خود جلب کرد. تقریباً همه کشورهای در حال توسعه مهاجرت و شهرنشینی را مهم‌ترین مسئله جمعیتی خود می‌شناسند. تا آن‌جا که فشار این دو جریان را از عامل باروری و آهنگ رشد طبیعی جمعیت، جدی‌تر می‌دانند. شهرهای عمده این‌گونه کشورها وسعت زیادی یافته و در مقایسه با شهرهای کوچک‌تر و مناطق روستایی، گسترش بسیار سریعی یافته‌اند. بالا رفتن شمار بیکاران شهری، آپارتمان‌نشینی، امکانات نا کافی آب و برق، امکانات بهداشتی و درمانی نامناسب، کمبود امکانات آمد و رفت و دیگر خدماتی ناشی از مهاجرت به شهرها می‌باشد. محققین باور دارند که مهاجرت به شهرها، مناطق روستایی را بی‌تأثیر باقی نمی‌گذارد. این امر نه تنها اعضای فعال‌تر را از روستا بیرون می‌کشد، بلکه موجب می‌شود جریان سرمایه‌گذاری ملی عموماً به سوی شهرها سرازیر گردد.

در کشور ما ایران نیز مهاجرت از شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ که از لحاظ سطح توسعه یافتگی از آنها بالاتر هستند همچنان به صورت جدی وجود دارد و استان تهران خصوصاً شهر تهران در میان تمام استان‌های کشور از لحاظ جذب مهاجران از سایر استان‌ها حرف اول را می‌زند. در این پژوهش سعی شده با استفاده از روش و ابزارهای تحقیق در علوم اجتماعی و با تکیه بر مبانی نظری ارائه شده بخشی از موضوع بررسی و تحلیل مهاجرت به استان تهران با استفاده از ماتریس مهاجرتی دهه ۱۳۸۵-۱۳۷۵ با تأکید بر توسعه منطقه‌ای مورد بحث و مطالعه قرار گیرد.

۲-۱- بیان مسئله

مهاجرت پدیده ای است که همواره در میان انسانها وجود داشته ولی جریانات مهاجرتی از دوران بعد از انقلاب صنعتی بوده است که توجه ها را به سوی خود جلب کرد. این پدیده تا چند دهه اخیر پدیده ای مطلوب تلقی می شد، چرا که اقتصاددانان مهاجرت های وسیع روستائیان و ساکنان شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ را راه حل مناسبی برای نیروی کار اضافی و همچنین جوابگوی نیروی کار مورد نیاز صنایع شهری می دانستند ولی امروزه آنرا یکی از عوامل اصلی بیکاری به حساب می آورند (تودارو، ۱۳۶۷: ۶) طی چند دهه اخیر بیشتر کشورهای در حال توسعه جابه جایی های سریع جمعیت را به سوی شهرهای بزرگ تجربه کرده اند. که منجر به افزایش نابرابری بین مناطق، بالا رفتن هزینه های اداره کردن شهرهای پر جمعیت و ممانعت از دستیابی به اهداف کلی توسعه شده است.

به دلیل افزایش سریع جمعیت شهری که معلول گرایش شدید به شهرنشینی و مهاجرت روستائیان به مناطق شهری، در دهه های اخیر مشکلات عدیده ای، هم در مناطق شهری و هم در مناطق روستایی به وجود آمده و عدم برنامه ریزی صحیح و همه جانبه موجب شده است. که قسمت عمده امکانات محدود این کشورها، در مناطق شهری و خاصه در تعداد معدودی از شهرها متمرکز گردد، و به دنبال آن هجوم جمعیت به طرف این شهرها صورت گیرد.

امروزه از پیچیده ترین معضلات توسعه اقتصادی در کشورهای در حال توسعه، مهاجرت وسیع جمعیت از مناطق روستایی به شهرها و از شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ است. رشد شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه که بخش قابل توجهی از آن ناشی از مهاجرت وسیع روستائیان به شهرها در این گونه کشورها می باشد موجب شده است که شهرهایی مانند دهلی، کلکته، مکزیکوسیتی، تهران و... در ردیف شهرهای پر جمعیت جهان قرار گیرند. رشد سریع جمعیت شهرنشین در این کشورها همراه با تراکم و شلوغی شهرها، آلودگی محیط زیست،

عدم تعادل اقتصادی بین شهر و روستا، پیدایش زاغه‌ها، افزایش بیکاری در شهرها و کاهش نسبی تولیدات کشاورزی در روستاها بوده است. در واقع می‌توان گفت که مهاجرت پیامدهای منفی بر رفاه جامعه دارد. (ملا یوسفی، ۱۳۸۲: ۲۴) عموم کشورهای توسعه یافته هم اکنون، به سطح بالای شهرنشینی دست یافته و نقش کشورهای در حال توسعه در افزایش درصد های شهرنشین بیشتر است که در آینده نیز بیشتر نیز خواهد شد. در این فرایند عوامل مختلفی می‌توانند دخیل باشند که از مهم ترین آنها مهاجرت به شهرها به ویژه مهاجرت های روستا-شهری است. البته این را باید متذکر شد که در سالیان اخیر پدیده مهاجرت شهر به شهر عمومیت بیشتری پیدا کرده که طبیعتاً از سمت شهرهای کوچک و محروم به سمت شهرهای برخوردار از امکانات بیشتر و توسعه یافته تر بوده است. طی بررسیهای سازمان ملل متحد در سال ۲۰۰۵ در سرتاسر قرن بیستم شهرگرایی در جهان افزایش یافته است. درصد جمعیت شهری در کل جهان در سال ۱۹۰۰ معادل ۱۳ درصد (۲۲۰ میلیون نفر) در سال ۱۹۵۰ معادل ۲۹ درصد (۷۳۲ میلیون نفر) و در سال ۲۰۰۵ معادل ۴۹ درصد (۳.۲ بلیون نفر) و احتمالاً پیش بینی می‌شود که در سال ۲۰۳۰ به ۶۰ درصد (۴.۹ بلیون نفر) خواهد رسید.^۱

در ایران طی این سالها شاهد کاهش جمعیت روستایی نسبت به جمعیت شهری هستیم. و در حقیقت جمعیت شهرنشین ما از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۸۵، ۸ برابر شده است. که عامل اصلی آن مهاجرت است. مهاجرت های روستا-شهری در ارتباط با رشد جمعیت روستایی و عدم توانایی های اقتصادی به طور گسترده ای ادامه داشته است. این روند از دهه ۱۳۳۰ و سپس با شدت بیشتر در دهه های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ همچنان در حال افزایش بوده است. مهاجرت روستائیان به شهرها در نتیجه عدم تعادل اقتصادی بین شهر و روستا بوده است. کمبود امکانات اقتصادی نظیر آب، زمین کافی، رشد جمعیت روستاها، کشاورزی مکانیزه، عدم اشتغال زائی بخش کشاورزی، تفاوت درآمد بین شهر و روستا، تمرکز امکانات در چند شهر مهم کشور و تغییر شکل نقش شهرها از مبادله

---

^۱ Urbanization - Wikipedia, the free encyclopedia.mht

کالاهای شهری و روستائی به توزیع کالاهای ساخته شده در سیستم اقتصادی جهانی، واردات کالاهای کشاورزی و عدم توانائی رقابت تولیدات روستائی با آن‌ها، نابرابری خدمات و امکانات رفاهی نظیر امکانات درمانی، آموزشی، و همچنین شهرنشینی عشایر در نتیجه از هم پاشیدگی ساخت اقتصادی - اجتماعی ایلی از جمله عواملی هستند که مهاجرت های روستا - شهری و در نتیجه رشد و توسعه حاشیه نشینی و زاغه نشینی را سبب شدند.

البته این را باید متذکر شد که در دهه های اخیر به تدریج از اهمیت مهاجرت های روستا - شهری کاهش پیدا کرده و مهاجرت های شهر - شهر عمومیت بیشتری یافته است.

کلان شهر تهران، به عنوان مرکز جذب جمعیتی طی سالهای ۱۳۸۵-۱۳۳۵ عمل کرده و با کلان شهرهای دیگر از لحاظ جذب جمعیت تفاوت قابل ملاحظه ای داشته است. در سرشماری سال ۱۳۳۵ شهر تهران ۲۵/۲ درصد از کل جمعیت شهر نشین کشور در آن سال را به خود اختصاص داده بود و در رتبه های بعدی شهر اصفهان با ۴/۳ درصد و شهر مشهد با ۴ درصد در رتبه های دوم تا سوم قرار داشتند. در سال ۱۳۵۵ شهر تهران با ۲۸/۶ درصد از کل جمعیت شهری در رتبه اول و شهر مشهد با ۴/۲ درصد و اصفهان نیز با ۴/۱ درصد در رتبه های بعدی قرار داشته اند. در سال ۱۳۷۵ شهر تهران با ۱۸/۴ درصد از کل جمعیت شهری در رتبه اول کشوری و شهر مشهد با ۵/۱ درصد و شهر اصفهان با ۳/۴ درصد در رتبه های بعدی از لحاظ جمعیت شهری قرار داشته اند. در سال ۱۳۸۵ شهر تهران با ۱۶/۳۱ درصد از کل جمعیت شهری در رتبه اول کشور و شهر مشهد با ۵/۰۸ درصد و شهر اصفهان با ۳/۷۰ درصد در رتبه های بعدی از لحاظ جمعیت شهری قرار داشته اند.

بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، طی سال های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ حدود ۴۰/۵۱ درصد مهاجرین در بین استان های کشور و ۵۹/۴۹ درصد در داخل استان ها محل زندگی خود را جابه جا نموده و محل سکونت جدید انتخاب کرده اند. در مهاجرت بین استانی بیشترین تعداد وارد استان تهران شده اند که از مجموع وارد

شدگان به این استان بیشترین تعداد از استان آذربایجان شرقی بوده است. همچنین شهر تهران در سال ۱۳۸۵ برابر با ۷/۸ میلیون نفر جمعیت داشته و تعداد مهاجران وارد شده به شهر تهران برابر با ۹۹۷۲۰۳ نفر بوده است. درصد مهاجران وارد شده به شهر تهران در دهه ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ در حدود ۱۲/۸ درصد نسبت به کل جمعیت شهر تهران بوده است. این رقم در سال ۱۳۷۵ در حدود ۸/۴ درصد گزارش شده است که نسبت به سال ۱۳۸۵ در حدود ۴/۴ درصد افزایش را نشان می دهد. (سرشماری عمومی نفوس و مسکن)

در بین استان های مهاجر پذیر به ترتیب استان های تهران، اصفهان، یزد، مازندران و خراسان رضوی دارای رتبه بالاتری می باشند. استان تهران به خصوص شهر تهران به دلایلی از جمله مادر شهر و پایتخت بودن از سالها پیش به مرکز سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و تجاری کشور تبدیل شده. این امر موجب شده است که این شهر اغلب امکانات آموزشی، فرهنگی، تفریحی و به ویژه اقتصادی و معیشتی کشور را به خود اختصاص داده. توزیع نا برابر امکانات و منابع بین تهران و سایر نواحی کشور، موج های عظیمی از مهاجران را به سوی تهران روانه ساخته است. که این مسئله به افزایش نابرابری میان مناطق مختلف کشور را موجب شده است. هجوم بی رویه جمعیت به سمت استان تهران باعث می شود که امکانات بیشتری در این استان خصوصا شهر تهران متمرکز شود. وجود ترافیک، مسئولان را به فکر احداث بیشتر خطوط حمل و نقل ریلی و اتوبان سازی می اندازد، و توسعه حمل و نقل و کاهش هزینه های جابه جایی در این شهر موجب جذب مهاجران بیشتر به این استان خصوصا شهر تهران از سراسر کشور می شود. همچنین تمرکز امکانات بهداشتی و درمانی (بیمارستان، پزشکان متخصص و...) و امکانات آموزشی (وجود بهترین دانشگاه ها و مدرسه ها همراه با اساتید متخصص در هر بخش و...) امکانات رفاهی و تفریحی (فرهنگسراها، سینما، پارک و...) موجب می شود. که مهاجران سطح زندگی پایین و حاشیه نشینی در اطراف تهران را در قبال زندگی در سایه شهر تهران تحمل کنند.

۳-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق

در جهان سوم مهاجر فرستی بی رویه عمدتاً از مناطق مختلف به پایتخت و نهایتاً به چند شهر بزرگ که بالاترین سطح توسعه یافتگی را دارند انجام می‌گیرد. در ایران نیز تهران در رأس و سپس مراکز استانها از این قاعده پیروی می‌کنند، که البته به این نکته باید تاکید کرد که در کشور ما همه مراکز استانها توسعه یافته نیستند و این توسعه یافتگی فقط در مورد بعضی از استانها صدق می‌کند. به طور مثال تهران، مشهد، اصفهان را می‌توان ذکر کرد. ازدیاد شتابان جمعیت استان تهران از ۵/۳ میلیون نفر در سال ۱۳۵۵ به ۱۰/۳ میلیون نفر در سال ۱۳۷۵ و ۱۳/۴ میلیون نفر در سال ۱۳۸۵ متضمن حقیقتی بارز از سلطه و سیطره اقتصادی-سیاسی این استان در بارپذیری جمعیت کشور است. در حالی که در دهه ۱۳۷۵-۱۳۸۵ درصد رشد سالیانه جمعیت کشور در هر سال برابر با ۱/۶۱ درصد بوده است. رشد سالیانه جمعیت برای استان تهران در همین دهه برابر با ۲/۶۸ درصد بوده. این نکته قابل توجه می‌باشد که رشد جمعیت استان تهران تنها ناشی از رشد طبیعی نیست. چون در همین سال میزان مولید کل استان تهران پایین تر از کل کشور بوده است و رشد جمعیت استان تهران بیشترین تاثیر را از مهاجران وارد شده به این استان پذیرفته است. استان تهران به دلیل موقعیت استراتژیک و پایتخت بودن از زمان حکومت قاجاریه تا به حال همواره به عنوان قطب مهاجرتی مورد توجه مهاجران از سایر شهرستان های استان های کشور بوده است. هر روز بر وسعت شهر تهران افزوده می‌شود. رشد بی رویه و ناهنجار شهر به گونه ای است که حتی ساکنان بومی، همه مناطق شهر را به درستی نمی‌شناسند. سیاست ها و مدیریت های نادرست باعث شده که تمام سازمان ها، نهادها، امکانات و تجهیزات در پایتخت جمع شود و به همین دلیل مردم ترجیح می‌دهند. که در تهران زندگی کنند. در تهران کمتر ساکنان بومی دیده می‌شود و در این مناطق اکثر ساکنان جدید که شهرستانی هستند زندگی می‌کنند. افزایش بیکاری پنهان، (دست فروشان دوره گرد،...)، فقر، جرم، فحشا و حاشیه نشینی گوشه ای از مشکلات این کلان شهر بزرگ می‌باشد. که اگر به آن رسیدگی نشود صدمات آن جبران ناپذیر خواهد بود. با توجه به مسائلی که در بالا ذکر شد لزوم

پرداختن به مسئله مهاجرت به کلان شهر تهران و شهرستانهای این استان و توجه به مسئله توسعه یافتگی کاملاً مشهود است. با توجه به این مسئله که علت بسیاری از مهاجرتها به استان تهران و شهرستانهای اطراف آن می تواند عدم وجود امکانات رفاهی آموزشی و درمانی و به طور کلی نبود توسعه در شهرستانهای استانهای مهاجر فرست به این استان باشد. که در این پایان نامه به استان تهران به عنوان قطب مهاجرتی کشور توجه شده است در سال ۱۳۷۵ نیز بیشترین استانهای مهاجر فرست به استان تهران به ترتیب آذربایجان شرقی، خراسان، همدان، مازندران، گیلان، اردبیل، اصفهان، اراک، بوده اند (فرجادی، ، ۱۳۸۲: ۱۷۳) در سرشماری سال ۱۳۸۵ ۲۷/۴۱ درصد از مهاجران کل کشور وارد استان تهران شده اند. استان تهران به دلیل موقعیت سیاسی و اجتماعی و فرهنگی همواره به عنوان قطب مهاجرتی مورد توجه مهاجران از شهرستانهای سراسر کشور بوده است. مهاجرت در ایران بعد از مهاجرت از روستا به شهر در سال ۱۳۳۰ و سپس با شدت بیشتر در سالهای ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ و بویژه مهاجرت مردان جوان ۲۰، ۳۰ ساله همچنان در حال افزایش است. این نوع مهاجرت ها که که خارج از برنامه ریزی های منطقه ای انجام می گیرد سبب خارج شدن نیروهای فعال از روستاها و شهرهای کوچک می شود و بهم خوردن نظام جمعیتی (سالخوردگی جمعیت منطقه مهاجر فرست و کاهش نسبت جنسی منطقه مهاجر فرست و در مقابل جوانی جمعیت و افزایش نسبت جنسی منطقه مهاجر پذیر را در پی دارد) و هم چنین به هم خوردن نظام اقتصادی (افزایش جمعیت فعال منطقه مهاجر پذیر در نتیجه افزایش بیکاری آشکار و پنهان و کاهش جمعیت فعال منطقه مهاجر فرست) و معضل اجتماعی (افزایش آسیبهای اجتماعی در منطقه مهاجر پذیر مانند افزایش جرم و جنایت، شلوغی، آلودگی هوا و حاشیه نشینی و... که در کل مشکلات عدیده ای را برای منطقه مهاجر پذیر به وجود می آورد). می توان گفت مهاجرت و جابجایی مکانی تاثیرات متعدد اجتماعی و اقتصادی بر جامعه مبدا و مقصد می گذارد. مهاجرت افراد از شهرستانهای توسعه نیافته کشور به این استان برای به دست آوردن کار و موقعیت اجتماعی بهتری باشد. همه